

Додамо до наведеної А. Г. Карапетовим аргументації те, що отримання вигоди розробником неясної умови створює ситуацію нерівності: очікування контрагента, якому запропонована до акцептування неясна умова, за подальшою динамікою даного договору не виправдовуються, адже він розраховував на позитивні для себе наслідки. Це і є нерівність. Суперечливість принципу правової рівності, визначають подібні умови договорів (розроблені за вищенаведеними обставинами) як несправедливі.

6. На завершення зазначимо, що справедливість є найбільш універсальним прийомом встановлення правової істинності суджень, ким би вони не висловлювалися: законодавцем, судом, учасником правовідносин (в умовах договорів чи інших правочинів), дослідником проблем права тощо. Юридичній науці ця категорія відома з давніх давен, але її ресурс ще не використовується на повну потужність.

Одержано 13.04.2017

УДК 347.1

Олександр Романович Шишка,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1396-0508>

КЛАСИФІКАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ ЗА ВОЛЬОВИМ КРИТЕРІЄМ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Статтю 1 ЦК України передбачено, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Відповідно, критерієм визначення цивільних відносин є наявність у момент їх заснування таких ознак: юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність їх учасників. Причому ці ознаки вказують не лише на умови виникнення цивільних відносин, специфічний юридичний склад у момент їх заснування, але й на те, що відсутність хоча б одного елемента робить неможливим називати певні відносини цивільними, а отже, піддавати впливу системи джерел цивільного права.

Положення такої норми дає підстави стверджувати, що в ЦК України або закладено різноконцептуальні підходи до класифікації юридичних фактів, або сфера цивільного права має розумітися дещо вужче, ніж догматичні та доктринальні підходи до його сприйняття.

На підтвердження цьому слід навести наступне твердження. Зокрема, слід звернути увагу на словосполучення «вільне волевиявлення». Тут передбачається, що для того, щоб певний учасник набув якостей суб'єкта цивільних правовідносин, він має на власний розсуд вчинити дію, за умов, що він цього бажає і прагне досягти певної мети, а інші не втручаються у його поведінку, не спрямовують її на досягнення власних цілей. Тобто, вільне волевиявлення учасника цивільних відносин відбувається тоді, коли зовнішня поведінка особи (правомірна чи неправомірна) підкорюється свідомості, визначається та втілюється нею (для фізичних осіб) або відповідає волесформованим діям його органів (для юридичних осіб і суб'єктів публічного права (у значенні ч. 2 ст. 2 ЦК України)).

Отже, концептуально в ст. 1 ЦК України закладено вольовий критерій до визначення цивільних відносин. Тобто передбачається, що цивільні відносини тісно пов'язані не з будь-якою дією, що зумовлює виникнення таких відносин, а лише тією, що є зовнішньою формою вираження свого бажання досягти мети і цим набути для себе прав та обов'язків. Такий же підхід простежується і в ч. 1 ст. 1 ЦК Республіки Таджикистан та абз. 1 п. 1 ст. 2 ЦК РФ.

Проте, тут є один вразливий момент, принаймні з точки зору догматичних підходів. Для цього слід застосувати дедуктивний метод. Так, якщо волевиявлення учасників є проявом дії, то тоді концепт ЦК України зводить усі цивільні відносини до тих, які виникають лише з юридичних дій. Проте не дуже зрозуміло, як ця концепція вкладається в концепцію юридичних фактів, що частково закріплена у ст. 11 ЦК України. Зокрема, положення ст. 11 ЦК України вказує на те, що всі цивільні права та обов'язки виникають не лише з дій, а й з інших юридичних фактів, які навряд чи залежать від волі їх учасників. Наприклад, факт смерті фізичної особи може породжувати певні правовідносини для інших осіб, які навряд чи виникають за волею осіб та залежать від неї. Це стосується і стихійного лиха, урагану, циклону, землетрусу, цунамі, повені, вибуху, пожежі тощо, що можуть бути, наприклад, страховим випадком. Однак тоді виникає запитання: які відносини породжує факт смерті фізичної особи чи певні природні явища. Цивільні чи не цивільні (з легальної точки зору)? Це стосується й інших правовідносин, які виникають незалежно від волі їх учасників, наприклад, з актів цивільного законодавства, з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування, з рішення суду тощо.

На методологічному рівні при зіставленні концепту ст. 1 ЦК України та ст. 11 ЦК України виникають два основні твердження. *Перше твердження* полягає в тому, що ЦК України має ваду системного характеру, а саме в ст. 1. Це пояснюється тим, що однією з важливих ознак цивільних відносин, що виступають предметом цивільного права, є наявність у момент їх заснування волевиявляючої волі їх учасників. Відповідно, за таких обставин ст. 1 ЦК України закріплює концепт, за яким сфера цивільного права упорядковує лише ті цивільні відносини, які виникають за волею їх учасників всупереч ст. 11 ЦК України та інших положень ЦК України, в яких встановлено, що цивільні права та обов'язки можуть виникати незалежно від волі їх учасників.

Відповідно, в ЦК України існує незбіг певних концептуальних підходів. Тобто якщо ст. 11 ЦК України допускає поділ юридичних фактів за вольовим критерієм на юридичні дії та юридичні події, то в ст. 1 ЦК України таку класифікацію не проведено, а відображено лише один її елемент – юридичні дії. І то тільки ті, які охоплюються розумінням «вільне волевиявлення». Але тоді підхід ст. 1 ЦК України може створити проблеми щодо визначення тих відносин, які виникають не за волею їх учасників. Особливо в тому аспекті, що їх зміст, як зазначено в ЦК України, становлять цивільні права та обов'язки. Тобто, такі собі не цивільні відносини з цивілістичним змістом. Відповідно, тоді виникає болюче запитання: які це відносини – цивільні чи нецивільні? Проте за таким підходом не досить зрозуміло, навіщо в законодавстві проведено таку складну регуляцію, яка в певних його аспектах позбавлена будь-якої логіки, і які норми слід застосовувати: цивільні чи не цивільні.

Друге твердження полягає в тому, що в ЦК України немає ніяких вад системного характеру, оскільки концептуально в ст. 1 ЦК України (як загальна норма) та в ст. 11 ЦК України (як спеціальна норма) така класифікація юридичних фактів за вольовим критерієм на юридичні дії та юридичні події не проводиться. Застосовується дещо інший підхід, який передбачає, що всі юридичні факти є вольовими. А, відповідно, концептуально

застосовано не класифікаційний, а моністичний підхід, за яким усі юридичні факти за вольовим критерієм зводяться до одного.

Слід сказати, що в науці цивільного права є різні класифікації юридичних фактів, проте найбільш значущих і таких, що визнаються більшістю вчених, – чотири. С. С. Алексєєв виокремив чотири основні кваліфікуючі критерії щодо систематизації юридичних фактів, а саме: 1) наслідки, до яких приводить юридичний факт (правовстановлюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі); 2) форма юридичних фактів (позитивна і негативна); 3) характер дії юридичного факту (факти обмеженої (одноразової) дії і факти-стани); 4) характер зв'язку факту з індивідуальною волею осіб (юридичні події і юридичні дії).

При цьому, на думку О. О. Красавчикова, класифікація юридичних фактів, яка заснована на «вольовому» критерії, є головною класифікацією, яка враховує характерні риси і сутність класифікованого предмета, покликана служити визначенню сутності та юридичної природи кожного окремого юридичного факту. Така класифікація в науці цивільного права є загальновизнаною та такою, що не тільки визнається надбанням цивільного права, але її існування навіть не піддається сумніву. Стосовно цієї класифікації існують два основні підходи. Перший підхід заснований на дихотомічному поділі юридичних фактів за вольовим критерієм на: 1) юридичні дії та юридичні події (Ю. К. Толстой, С. С. Алексєєв, О. О. Красавчиков, Г. Ф. Шершеневич, В. М. Протасов, М. О. Рожкова, І. В. Жилінкова, Є. О. Мічурін, М. К. Сулейменов); 2) юридичні факти-дії та юридичні факти-події (Ю. І. Чалий); 3) дії та події (Є. В. Васьковський, В. Б. Ісакова, Р. Б. Шишка, В. М. Самойленко, М. І. Матузов, М. І. Абдулаєв, І. В. Кушнір, А. В. Каструба, М. Д. Пленюк); 4) діяння (дія або бездіяльність) та події (С. С. Алексєєв, С. І. Архипов, В. М. Корельський, В. І. Леушин, В. Д. Перевалов, О. О. Пучков, Р. К. Русінов, О. П. Семітко, М. М. Тарасов, А. С. Шабуров, В. С. Нерсисянц); 5) події та вчинки (С. Г. Зубанова).

Другий підхід, заснований на трихотомічному поділі такої класифікації на: 1) правові події, правові діяння (дії та бездіяльність) та стани (В. С. Афанасьєв та Н. Л. Гранат); 2) події, діяння та стани (С. І. Мітіна, О. В. Мелехін, А. К. Стальгевіч, О. А. Явор, О. Є. Рябов, Л. О. Чеговадзе); 3) події, дії та юридичні обставини (О. С. Іоффе).

На противагу цим підходам дещо радикальну та авторську концепцію висунув С. А. Зінченко. За його підходом, будь-які події самі по собі байдуужі праву. Вони набувають правового сенсу лише в результаті їх юридичного «препарування», вчинення певних юридичних дій (вольових і свідомих), в результаті яких вони тільки набувають тієї чи іншої ролі в правовому регулюванні. У цьому сенсі ніякі події самі по собі не можуть породжувати, змінювати або припиняти правовідносини. Ця роль покладається лише на вольові акти. Настання події (смерть, народження людини, сплив строку тощо) – це фізичні, біологічні, хімічні та інші явища, що як умови тільки спонукають відповідних суб'єктів сформувати у зв'язку з цим вольовий акт як юридичний факт. Тому, на думку вченого, смерть, народження, сплив строку тощо – це лише передумови для формування вольового акту як юридичного факту, що породжує або припиняє певні правовідносини. Тобто С. А. Зінченко всі юридичні факти звів до юридичних дій, чи вольових актів. Ці дії він поділяє на правомірні і неправомірно-правомірні (досить алогічне застосування словосполучень), між якими, як зазначає М. К. Сулейменов, виявляється, немає чіткої межі, оскільки всі складові різновиди юридичних фактів (нормативні юридичні факти (акти), акти (факти) стану, конкретні юридичні факти) можуть бути як правомірними, так і неправомірно-правомірними.

Щодо зведення всіх юридичних фактів за вольовим критерієм до одного, то спробуємо змодельувати своє бачення з огляду на нормативно закріплений підхід у ст. 1 ЦК України. Для цього концептуально необхідно застосувати метод альтернативи та деякі закони логіки. Отже, за таких обставин слід визнати, що подій як юридичних фактів у цивільному праві не існує. Принаймні, в такому концептуальному підході цивільне право не повинно бачити їх як юридичні факти. Бо не вони створюють цивільні правовідносини. Події реальної дійсності є лише передумовою виникнення цивільних відносин, а дії їх учасників є підставою. Тому обставини реальної дійсності, які в науці цивільного права називаються юридичними подіями (як явища реальної дійсності, перебіг яких відбувається незалежно від волі людей), насправді слід розглядати в межах юридичних дій, оскільки цивільних відносин без волі не існує. Всі вони є вольовими, а поділяти їх слід на правомірні юридичні дії та неправомірні юридичні дії. Далі класифікація вказаних елементів може проводитись за класичною схемою, тобто правомірні юридичні дії поділяються на юридичні вчинки та юридичні акти, а останні – на адміністративні акти та правочини. Щодо місця у цій класифікації тих юридичних фактів, які у загальноприйнятому підході називаються абсолютними та відносними юридичними подіями, то вони повинні охоплюватися правомірними та неправомірними юридичними діями. Так, природні явища, які у загальноприйнятому підході належать до абсолютних юридичних подій, мають розглядатись як такі, що лише створюють правові умови, передумови до вступу в цивільні відносини, а вольові дії учасників – до виникнення цивільних відносин. Щодо відносних юридичних подій, то оскільки саме дії людини і призвели до виникнення певних обставин, то наслідки, які хоч і не підвладні людині, а отже, ті, що розвиваються незалежно від волі людини, мають розглядатись як такі, що не мають ніякого юридичного значення.

Але за таким підходом слід перебудувати не тільки весь ЦК України, а й концепцію самої правової держави з демократичної, соціальної та правової держави на тоталітарну, оскільки, наприклад, уся власність має підлягати реєстрації. Припинення та виникнення права власності має бути пов'язане з внесенням у певний реєстр відповідного запису. Все це можна продовжувати і далі, але це безглуздо.

Отже, можна констатувати, що концепт ст. 1 ЦК України визначив, що всі цивільні відносини виникають із вольових дій. Відповідно, це вказує на те, що всі юридичні факти в цивільному праві за вольовим критерієм зводяться до одного. У той же час усі інші норми ЦК України будуються концептуально на іншій класифікації юридичних фактів за вольовим критерієм на юридичні дії та юридичні події. Підтвердженням цьому є, наприклад, ч. 6 ст. 11 ЦК України, в якій зазначено, що підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події. Це стосується і ст. 49, 251–253, 263, 530, 979, 1078 та 1212 ЦК України.

Отже, як бачимо, в ЦК України закладено різні концептуальні підходи до юридичних фактів за вольовим критерієм. Відповідно, така обставина потребує негайних змін у ЦК України. Оскільки загальноновизнаною та перевіреною часом є класифікація юридичних фактів за вольовим критерієм на юридичні дії та юридичні події, то в ст. 1 ЦК України слід відмовитись від такого словосполучення, як «вільне волевиявлення».

Одержано 14.04.2017